

[Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu: <http://www.ukrainianstudies.org>

16. Taras Shevchenko School of Ukrainian Studies. Ofitsiynyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu: www.ukrainianschool.org

17. Taras Shevchenko School of Ukrainian Studies. Ofitsiynyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu: <http://www.shevchenkoschool.org/index.php>

18. Hai-Nyzhnyk P. Zapochatkovannia ta rozvytokukrainoznavchych doslidzhen v Avstraliidrugiy polovyni XX st. / P. Hai-Nyzhnyk // Gileya. – 2013. – Vyp. 79 (№ 12). – S. 155–157.

19. “Myaka syl’a” Ukrainy v regioni: instrument efektyvnoizovnishnyoi polityky” [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu: http://uniter.org.ua/data/block/iwp_myaka_syla_ukr.pdf

20. Encyklopediya etnokulturoznavstva. – K.: Drukarnya Derzhavnoi akademii kerivnykh kadrov kultury ta mystetstv, 2001.

21. Politologiya. Slovar. – M.: RGU, 2010. – 564 s.

22. Novytskyi G.V. Teoretyko-pravovi osnovy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Monografiya / G.V. Novytskyi. – K.: Intertekhnologiya, 2008.

23. Kresina I.O. Ukrainska natsionalna svidomist i suchasni politychni protsesy / I.O. Kresina. – K.: Vyscha shkola, 1998.

24. Schmitt M. Identifying National Objectives and Developing Strategy: A Process Oriented Approach / M. Schmitt // Strategic Review. – Winter 1997. – Vol. XXV. – No. 1. – P. 24–37.

25. Hai-Nyzhnyk P., Chupriy L. Natsionalni interesy, natsionalni tsinnosti natsionalnitsili yak strukturoformuyuchi chynnykypolityky natsionalnoi bezpeky / Pavlo Hai-Nyzhnyk, Leonid Chupriy // Gileya. – 2014. – Vyp. 84 (№ 5). – S. 465–471.

26. Horbulin V.P., Kachynsky A.B. Zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy / V.P. Horbulin, A.B. Kachynsky. – K.: Intertekhnologiya, 2009.

27. Parakhonskyi B.O. Natsionalni interesy Ukrainy (dukhovno-intelektualnyi aspekt) / B.O. Parakhonskyi. – K.: NISD, 1993.

28. Ruchka A. Tsinnisna mentalnist vikovykh grup sotsiumu / A. Ruchka // Sotsiologichni doslidzhennia kultury: kontsepsii ta praktyky. Kolektyvna monografiya. – K.: Instytut sotsiologii, 2010. – S. 118.

29. Sitnik G.P. Derzhavne upravlinnia natsionalnoi bezpeky (teoriya i praktyka) / G.P. Sitnik. – K.: Vid-vo NADU, 2004.

Hai-Nyzhnyk P.P., Doctor of Historical Sciences, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Senior Researcher, National Research Institute of Ukrainian and world history (Ukraine, Kiev), Hai-Nyzhnyk@ukr.net

Ukrainian Studies as a set of knowledge about Ukraine and caused the current humanitarian policy and national security system

The article highlights the theoretical basis and practical value of using Ukrainian Studies (Ukrainoznavstvo) not only as a body of knowledge about Ukraine within the country and abroad (in the Diaspora), but also as a factor of soft power, the modern humanitarian policy and of the national security of Ukraine. Analyzed demographic, statistical and geo-political reasons the use of Ukrainian, not only in education but also in the context of geopolitical and cultural influences of Ukraine for the latest conditions of the international community.

Keywords: Ukrainian, national security, soft power, Diaspora.

Гай-Нижник П.П., доктор исторических наук, академик Украинской академии наук, старший научный сотрудник, Национальный научно-исследовательский институтукраиноведения и всемирной истории (Украина, Киев), Hai-Nyzhnyk@ukr.net

Украиноведение как комплекс знаний об Украине и фактор современной гуманитарной политики и системы национальной безопасности

Показаны теоретические основания и практическое значение использования украиноведческих исследований (украиноведения) не только как комплекса знаний об Украине внутри страны и за её границами (в диаспоре), а также как одной из составляющей “мягкой” силы, современной гуманитарной политики и системы национальной безопасности государства Украина. Анализируются демографические, статистические и геополитические основания использования украиноведения не только в образовательной сфере, но и в контексте распространения геополитических и культурных влияний Украины при новейших условиях развития мирового сообщества.

Ключевые слова: украиноведение, национальная безопасность, мягкая сила, диаспора.

* * *

УДК [323.21+323.232]:93(477+470.23-25) “1906/1916”

Кудінов Д. В.

кандидат історичних наук, докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна, Київ), dmytro.kudinov@gmail.com

ПРОБЛЕМА УЧАСТІ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН У ВИБОРАХ І ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Окремою гранню теми думських кампаній та участі депутатів від губерній Наддніпрянщини в роботі російського парламенту початку минулого століття є питання про місце та роль у цих процесах українського селянства, яке вперше з думської кафедри голосно заявило про свої права й інтереси. В усвідомленні цієї проблеми особливо важливим та актуальним є історіографічний огляд сучасної (пострадянської) спеціалізованої історичної літератури вітчизняних науковців, які разом представляють цілий окремий напрям “думських” досліджень. У статті пропонується коротко розглянути головні проблеми, які вони підіймають в контексті обговорення участі селян у виборах до Державної думи, роботи селян-депутатів та взаємодії із ними сільських виборців. Ці елементи суспільно-політичної боротьби розглянуті в зв’язку із селянським рухом.

Ключові слова: історіографія, Державна дума, селяни-депутати, фракція, Українська думська громада.

Цікавий окремий напрям вітчизняної історіографії займає тематика участі українського селянства у виборах до Державної думи, в роботі російського парламенту, в укладанні наказів його депутатам. На наш погляд, даний напрям дослідження слід розглядати в органічній єдності з селянським рухом, оскільки фронт селянської боротьби з владою та поміщицтвом з провінції перемістився на думську кафедру в особі селян-народних обранців у складі фракцій трудовиків, кадетів та групи безпартійних, зобов’язаних громадою добитися землі і волі.

Історіографічне бачення даної проблеми розчинене в її загальних оглядах у науковій літературі. Зокрема, український історик, який спеціалізується на думській тематичі, О. Коник відмітив наявність як прямих досліджень думської діяльності українських послів, так і робіт, де остання є прикладною або опосередкованою. В об’єктиві уваги історика опинилися дисертаційні дослідження О. Білокона, А. Білоус, І. Бурди, А. Глушковецького, В. Доморослого, М. Киян, В. Сичової та Р. Топки [4, с. 51-53]. Ціннісне значення праць вказаних авторів також розглянуте в дисертації В. Милько. Початком сучасної вітчизняної історіографії думської діяльності послів України, на думку історика, стали дисертації В. Доморослого та О. Коника, які означили тематичні вектори для своїх наступників: діяльність Української думської громади (УДГ), соціально-політичні портрети українських парламентарів, інтеграція думців-українців до вирішення аграрного, національного питань та розробки демократичних реформ [10, с. 22]. Аналіз праць О. Коника вміщений в історіографічному блоці монографії А. Глушковецького, який розставив акценти на розгляді колегію питань виборчої активності селян та діяльності їх обранців у Думі [2, с. 14-15]. Проте спеціалізованого дослідження з історіографії проблеми “селяни – Державна дума” в контексті сучасного історіописання поки що не маємо. Це і зумовило вибір теми даного дослідження та означення його мети – розглянути зміст історичних праць на предмет селянської репрезентації в Думі від українських губерній, виборчої активності самих селян у взаємовідносинах з владою та політичними партіями. При цьому “думська” тематика органічно пов’язується

нами з загальним піднесенням соціально-політичної активності селянства, підтримкою ним програми радикальних змін. Поняття “сучасна історіографія” розглядається нами у розумінні “пострадянська історіографія”.

Умовно обрану нами тему можна розділити на наступні змістові блоки: 1) електоральна політика держави й ідейна установка селянських виборців; 2) боротьба партій за прихильність селянських виборців; 3) думська активність депутатів-селян; 4) зв'язок думських послів з виборцями-аграріями; 5) петиційна кампанія селян до Думи. Саме в цій послідовності представимо наші спостереження.

Прикметною рисою першої позиції є те, що фактично всі сучасні дослідники самостійно дійшли до схожих висновків радянського історика О. Германа про характер впливу бюрократії на виборчі перегони: утиски популярних в селянському середовищі осіб, арешти учасників нелегальних зібрань, у тому числі потенційних кандидатів в уповноважені, спроби підкупу виборців. Тототним є погляд на те, що уряд таким чином робив собі “ведмежу послугу”, оскільки селяни, навпаки, були схильними обирати кандидатів з числа тих осіб, які у минулому постраждали “за правду” (наприклад, колишніх депутатів розпущеної І Думи) і хто виступав за передачу поміщицької землі трудовому елементу, а також корінної зміни правового статусу селянства, широкого впровадження демократичних реформ [1, с. 135-137; 3, с. 30-31; 5, с. 70-72; 10, с. 47, 60-61]. Узагальнюючи це, О. Рєєнт вказав, що “політичні настрої українських виборців... сконцентрувалися у вимозі “землі і волі”, в якій виражалися сподівання на вирішення проблем малоземелля селянських господарств та надання демократичних свобод, у тому числі й права на національне самовизначення” [11, с. 319]. Характерне, що сам по собі виборчий процес, особливо під час виборів до І та ІІ Думи, сприяв мобілізації протестних настроїв селянства. Нерідко виборчі зібрання перетворювалися на справжні політичні мітинги. Зокрема, на одному з таких передвиборчих форумів 24 листопада 1905 р. у Кам'янці-Подільському селяни під впливом агітаторів ухвалили домагатися виборів за чотирьохчленною формулою, виборності чиновників, недоторканності житла, свободи зібрань та інших популярних гасел лівої опозиції [2, с. 45].

Міжпартійна боротьба за голоси селян добре показана на прикладі Поділля та Чернігівщини в ґрунтовних працях А. Глушковецького та О. Кривобок. У монографії А. Глушковецького, яку її рецензент О. Коник назвав “першою ластівкою в регіональному дослідженні теми”, передвиборча боротьба партій у Поділлі послідовно простежена в зміні їхнього ставлення до Думи: агітації лівих за бойкот на виборах до І Думи, їхня активна участь разом з іншими партіями на виборах до парламентів наступних скликань, попутна пропаганда селянства тощо. В цьому регіоні, як і скрізь по Україні, показав А. Глушковецький, тактика бойкоту, висунута лівими партіями, зазнала поразки. Виходило, що цьому чимало сприяли самі місцеві ліві, котрі не дотримувалися генеральних ліній своїх партій. Так, Літинська та Вінницька групи ПСР, попри позиції її керівного органу, розгорнули активну передвиборчу діяльність, а пізніше навіть закликали “міцно стояти за

членів Державної Думи”, з чого історик зробив висновок, що есери на місцях виявилися більш чутливими до продумських настроїв селянства, ніж партійні керманічі [2, с. 43-44, 53].

Успіх тих чи інших партій на парламентських виборах і дійсна, щира підтримка їх селянами, як доводить О. Кривобок, – різні речі. Передусім, голоси віддані за партійних представників – слідство домовленостей партій з селянськими уповноваженими. Менш за все, вказував історик, вотування селянами кандидатів відповідало реальному сприйняттю селянською масою іміджу та програм партій. На прикладі виборів до І Думи у Чернігівщині він пояснив успіх кадетів вмілою реалізацією ними виборчих технологій – переманюванням на свій бік уповноважених губернського виборчого з'їзду, залученням впливових у селянському середовищі громадських діячів (зокрема, колишнього рупівця О. Гужовського), навіюванням виборцям через підконтрольні лібералам ЗМІ стереотипу про те, що на виборах відбувається боротьба між ними та “партією колишніх порядків” [8, с. 112-113]. У цьому відношенні позиція А. Глушковецького виглядає полярною. Анатолій Леонідович спростував думку радянських учених С. Сидельникова та В. Шелохасва про причину поразки кадетів у Поділлі внаслідок свідомого самоусування від виборчих перегонів в регіоні. Безумовно, вказане ним індиферентне ставлення селянства до лібералів та їхні слабкі позиції в регіоні мали вирішальне значення [2, с. 47]. Однак, відсутність політичної волі подільських кадетів вступати в боротьбу – теж вартий уваги чинник.

І А. Глушковецький, і О. Кривобок вказували, що більшість виборців не мала певних партійних уподобань, що свідчило як про слабкість впливу на населення опозиційних партій і провладних сил, так і про низький рівень політизації населення. При цьому самі селяни у своїх електоральних уподобаннях здебільшого керувалися “стихийними настроями”. З даною позицією можна погодитися з обмовкою про виключно територіальні відмінності рівня соціально-політичної свідомості селянства. Наприклад, у Сумському повіті, де селянство було згуртоване Селянським союзом, вотування селянськими уповноваженими кандидатури кадетів Г. Линтварьова зумовлювалася його підтримкою ВСС, активною роботою місцевого осередку КДП у селянському середовищі, дотриманням установки на мирні засоби боротьби тощо [9, с. 107, 132-133].

Якщо підтримка партійних кандидатів була локальною, а іноді вимушеною, то якою насправді була позиція селянства на виборах? У роботах А. Глушковецького та О. Кривобок узгоджена точка зору на те, що селянство в цілому виступало на виборах 1906 р. осібно і там, де могло розраховувати на власні сили, неодмінно робило свій вибір на користь своїх же селянських кандидатів. В цьому А. Глушковецький вбачає тодішню слабку політичну та національну свідомість селянства, яке керувалося суто корпоративними інтересами, а не виходило з позицій доцільності тієї чи іншої політичної програми [2, с. 49, 52]. На наш погляд, таке розуміння справи не зовсім вірно розставляє акценти. По-перше, позиція соціалістичних партій відзначалася суперечливим ставленням до самого прецеденту виборів, що природно ослабляло їхню

підтримку з боку виборців. По-друге, недовіра селян доручити долю найголовнішого тоді аграрного питання представникам політичних сил цілком зрозуміла – вони побоювалися його несправедливого вирішення. Тільки “свої люди”, вважали вони, могли вірно, без посередників донести з висоти думської кафедри ґрунтовність їхніх побажань. При цьому такий підхід не був виключенням для Поділля. Там, де селянські виборці опинялися в меншості, їхнє рішення визначалося тим самим інтересом – підтримати кандидата, котрий найвірніше почув їхні прагнення. Коли ж селян-електорів виявлялася більшість, корпоративність переважала аргументи політичної доцільності. В результаті, селяни голосували за позапартійних кандидатів, які часто-густо не мали виразного політичного обличчя і керувалися лише настановою зробити землю селянською [3, с. 31]. Політичне кредо цих обранців добре виразив один з подільських послів А. Семенов: “ми не ліві, ми праві, тільки дайте нам землі і волі та повну громадянську свободу” (“ми” в даному випадку стосувалося більшості селян-думців). Розуміння власної “правизни” при цьому в них було суто моральне, “правильне”. Так, Семенов заявляв: “я правий, але лише тієї правої сторони, яка повинна бути для кожного правою аби народ міг жити, по суті, розуміючи що є Бог і народ”. Подібну політичну короткозорість, свідоме відсторонення від “чистої” політики можемо пояснити недосконалістю політичних організацій села, слабкою змичкою партій та селянства. Не дивлячись на це, безпартійні депутати у земельному питанні явно примикали до лівих [13, с. 242-244].

Частина інших позапартійних селян-депутатів зголосилася увійти до складу Трудової групи, яку О. Коник охарактеризував як “своєрідний симбіоз, що химерно поєднував радикальну інтелігенцію з соціал-народницькими симпатіями та революційним темпераментом з малосвідомими селянами, що хотіли лише землі” [5, с. 96]. Якщо узагальнено розглядати ідейний компонент промов депутатів, що належали до даної фракції, ідеологію трудовиків можна охарактеризувати як поєднання традиціоналізму селян (“нічийність” землі, повна автономія селянського самоврядування, збереження миру як природного соціального середовища селянства) та загальнодемократичних орієнтирів (свобода слова, зібрань, совісті і т.д.).

Картина виборів до II Думи для партій виглядала більш привабливо, що можна пояснити як зростанням політичної свідомості селянства, так і активною пропагандою лівих та правих партій. На думку А. Глушковецького, виборчий процес до II Думи ПСР, РСДРП, УСДРП, УСДС та ВСС використовували для “революційної організації мас” (кооптація до партійних лав та Селянського союзу, спонукання селянства до бойкоту влади, сплати податків, рекрутської повинності, переобрання сільської та волосної старшини) і водночас проведення роз’яснювальної роботи серед населення щодо марності сподівань на представницький орган влади у вирішенні нагальних соціально-економічних завдань (есери) або необхідності боротьби за скликання саме Установчих зборів (есдеки, спілчани, ВСС) [2, с. 53-57]. У Чернігівщині поляризація симпатій проявилася на їх проміжкових результатах – селяни охоче голосували як за правих, так і за лівих, у тому

числі позапартійних, що підтримували Трудову групу та ВСС [8, с. 118-120].

Отже, ретельне вивчення особливостей виборчого процесу та участі в ньому селянства А. Глушковецьким та О. Кривобоком дозволяє зробити уточнення в бачення картини елекції: результати голосування у місцевостях, де сам вибори залежали від позиції урядових сил або опозиції, не були обов’язково ідентичними справжнім політичним поглядам селянства; селяни по можливості намагалися діяти незалежно, вбачаючи в приязних до їхніх прагнень партіях лише зручних попутників. Останнє підтвердив О. Коник вже на прикладі думської діяльності селян-депутатів: не дивлячись на реальні спроби партійних фракцій притягнути до себе депутатів-аграріїв, останні в своїй більшості залишалися незалежними в своїх діях, що фактично вказувало на реальну суверенність селянства в політичній площині, розуміння ними своєї суспільно-політичної ваги та намагання увійти в політику з чітко заявленими корпоративними цілями [5, с. 171-172]. Однак самостійність депутата була обмежена корпоративними установками. Практично кожен обранець, отримуючи мандат від селян, фактично втрачав свободу парламентаря, оскільки виборці стежили за діями свого депутата, що на думку А. Глушковецького, суперечило самій доктрині парламентаризму – представляв усю націю, а не окрему групу виборців [2, с. 139]. Подібна установка певною мірою обмежувала свободу обранця і не дозволяла йому керуватися власними переконаннями. Це відмітив В. Милько, пояснивши практику входження до тих чи інших фракцій безпартійних депутатів (переважно селян) саме можливостями реалізації своїх передвиборчих обіцянок, а не якими-небудь особистісними мотивами [10, с. 68]. О. Коник, звертаючись до мемуарних джерел, робить дещо протилежний висновок – чимало народних обранців з числа селян примикали до тієї чи іншої фракції не лише через привабливі програмові засади, а завдяки “особистим (або класовим, становим, корпоративним і т.п.) інтересам, так і... химерним обставинам”, також “солідарності земляків або наявності у групі депутатів неформального лідера” (в якості прикладу в нього фігурує згаданий вище І. Заболотний, котрий, за іронічним висловом П. Мілюкова “привів на повіді дюжину подільських дядьків у чоботах і свитках”) [4, с. 215-216]. Відмітимо, спостережливі зауваження О. Коника все ж таки не суперечать позиції В. Милько, оскільки здебільшого стосуються формальних чи процедурних аспектів справи, а не принципової позиції селян з питання “землі та волі”.

В огляді думської діяльності українців А. Глушковецький та О. Коник запропонували цікавий прийом її аналізу через персоналії, звернувшись до відтворення соціального та політичного портретів селян-депутатів. Роздумами над психологією, мораллю та політичним кредо обранців відзначаються замальовки істориками думців А. Грабовецького, І. Заболотного, М. Михайліченка, М. Онацького, В. Сахна, А. Семенова, А. Теслі та багатьох інших, що вносить в дослідження певну людську нотку, інтерес до психології парламентарів від народу. Зразковим у даному відношенні є ілюстрація О. Коником виборного від Поділля І. Заболотного. Він виділявся запальністю та

багатослів'ям, в якій відчувалася повна мішанина, що доходила до недолугих абстракцій. При цьому депутат залишався “щирим у своєму бажанні щастя для народу” [5, с. 104-105]. Симпатія до цього ж парламентаря відчутна і в роботі А. Глушковецький, який назвав свого протагоніста “найбільш імпульсивною фігурою серед подільських депутатів”, котра володіла безпрецедентним авторитетом серед своїх земляків у Думі і відзначалася активністю в думській роботі. Однак, подільському історикові так і не вдалося розібратися, якими насправді були політичні погляди І. Заболотного [2, с. 142-144].

Тема депутатських персоналій була піднята в окремій статті О. Коника, присвяченій виключно селянам-депутатам від Чернігівщини у складі І Думи, які, на думку історика, являли собою “вищий світ” селянства губернії. Зокрема, фракцію трудовиків від чернігівців представляли один професор, виходець із селян (Т. Локоть), волосний писар, сільський староста, сільський учитель, робітник. Дехто з них мав публіцистичний досвід [6]. Це узгоджується зі спостереженням автора в іншій роботі, де він стверджував, що до І Думи селянські виборці послали “найдовідченіших, найкращих з їх точки зору представників і, насамперед, письменних, а по можливості – освічених людей” [7, с. 62]. Загалом, селянська репрезентація від Чернігівщини в Думі виявилася не тільки грамотною, а й, враховуючи її певний політичний досвід (чернігівські депутати-селяни всі були “лівішими за ПНС”, дехто раніше переслідувався владою), принциповою в аграрному та політичному питаннях. “З усього виходило, що більшість із названих депутатів була далекою від бачення Думи як постійно діючого законодавчого органу, можливо, в надії на подальші поступки уряду й на запровадження виборчої системи на засадах “чотиричленної формули” – загального, рівного й прямого виборчого права при таємній подачі голосів”, – резюмував О. Коник [6, с. 67; 7, с. 62]. Однак, чернігівці були скоріше виключенням з правил. О. Коник визнавав, що далеко не всі селяни-депутати чітко усвідомлювали політичні завдання [4, с. 215-216]. Невисоко рівень політичної свідомості думців від селянського стану оцінив В. Милько, процитувавши слова “Оглядача” “Украинского вестника”: “звичайні сірі селяни, які ще напередодні [обрання] нічим не вирізнялися з тисяч своїх земляків, і які взагалі не підходили на роль активних політиків” [10, с. 71]. Привабливий портрет чернігівців, очевидно, можна пояснити відбором кращих кандидатів серед уповноважених завдяки кадетам, що непрямо читається в роботі О. Кривобока [8, с. 110, 114].

Одним з найважливіших завдань І та II Думи було вирішення аграрного питання. Позиція українських аграріїв-депутатів, доводять сучасні дослідники, не мала виразних відтінків. Для більшості селянських депутатів парламенту першого та другого скликання вона виражалася словами депутата І Думи А. Грабовецького: “Необхідно дати землю безземельним, а в тих хто має багато – взяти”. Різниця стосувалася саме питання як наділяти землею – по трудовій нормі чи споживчій, давати викуп за неї чи ні. При цьому ставлення до приватної власності було, звичайно, здебільшого негативним [3, с. 117, 123, 128-129; 10,

с. 117-118]. Водночас, на переконання О. Коника, більшість селян-депутатів не вітала ідею націоналізації землі [4, с. 144, 173], що, на нашу думку, не відповідало пануючим чаянням сільського населення.

Значну увагу історики приділили розгляду національного питання в Думі. В роботі селянських депутатів І та II Дум А. Глушковецький, В. Доморослий та О. Коник відмітили різницю в ставленні до української справи – народні обранці II Думи відчутно завзятіше ставилися до неї, ніж їхні попередники, що вказувало на поступове зростання національної свідомості українського селянства, визнання ним політичних завдань українства. Зокрема, про це свідчило бажання депутатів українізувати систему народної освіти, їхня активна участь в роботі УДГ, підтримка ними Декларації громади (фактичної програми УДРП), заяви про українську справу у фракції трудовиків, конфлікти з депутатами, які дотримувалися великодержавних позицій, звернення у виступах до історичного минулого свого народу, промови з трибуни українською мовою, що суперечило протоколу. Зрештою, селяни позитивно сприймали й ідею державності України. Депутати Ю. Сайко та В. Хвіст, наводив приклад В. Доморослий, вбачали в автономії України “моральне й інтелектуальне відродження свого народу” [2, с. 147-149; 3, с. 92; 4, с. 308-309, 312-315; 5, с. 140, 153-156, 163-165; 7, с. 63].

Судячи з аналізу промов депутатів-селян з трибуни, їхні вимоги (і кадетської фракції, і трудовиків) були продовженням боротьби аграріїв за землю та волю в дусі присудів, що ухвалювалися Селянським союзом або окремо збудованими революцією сільськими громадами. Отже думську діяльність селянства не можна вважати чимось окремим від селянського руху в цілому. У міжсесійний період депутати проводили зустрічі з виборцями, переїжджаючи з однієї місцевості до іншої. Ці візити надавали селянству великий мобілізаційний ефект: депутати ділилися своїми тактичними припущеннями, підбурювали селян правильно складати скарги на сільських сходах, оминаючи дозволу волосних правлінь, закликали селян підтримувати Думу і не піддаватися на погромні провокації. Як приклад цьому В. Милько наводив дії депутата-селянина від Київської губернії С. Нечитайло, який під час подорожі до Петербургу, користуючись своєю депутатською недоторканістю, кожен зупинку потягу в межах Київщини використовував для влаштування стихійних мітингів. Те саме повторилося під час візиту депутату на батьківщину, що спровокувало, за даними петербурзької газети “Новое время”, погроми поміщицьких економік у Київській губернії [10, с. 97-99]. Зв'язок діяльності послів від Поділля та підвищення громадської активності місцевих селян простежив і А. Глушковецький. При цьому історик показав, що навіть дистанційно депутати здатні були впливати на стан громадського спокою в своїх виборчих округах. Нерідко навіть листи депутатів ставали поштовхом до дії. Так, після читання листів подільського депутата П. Мороза його братом селяни Летичівського повіту почали укладати приговори з вимогою наділення землею, які надалі передали подільським депутатам [2, с. 153-154]. Зрештою, подібна регіональна активність депутатів стала однією з причин розпуску парламенту.

Окремо варто розглянути дисертацію Р. Топка, присвячену формуванню та змісту суспільно-політичних ідеалів українського селянства за наказами до І Державної думи (вибірка – 264 документи), які ретранслюють, передусім, рівень сформованості його громадянської свідомості. Перш за все, цікаві спостереження історика стосуються механізму ухвалення наказів. Зокрема, простеживши семантичні особливості низки селянських присудів на Київщині, він дійшов висновку, що в їх основі лежав “первинний наказ”, який був взоровим одразу для кількох громад. На думку автора, таким документом-зразком слід визнавати той, який був відправлений першим на парламентську адресу. Надалі спрацьовувала мережева система, що пояснює певною мірою (з технічного боку) повторення вимог і масовість ухвалення присудів.

Р. Топка створив повнотекстову базу даних “Накази та ухвали селян України до І Державної Думи” і провів її аналіз з допомогою програми ТАСТ (документалістичний контент-аналіз), а також здійснив семантичний контент-аналіз, за допомогою якої він апробував 2138 первісних одиниць обліку, розподілених за 42 категоріями, що дозволило автору, на його переконання, “вилучити... різні аспекти буденної свідомості”. Дослідник дійшов висновку про існування в громадській свідомості українського селянства двох підсистем – суто селянські потреби і політичні вимоги. При цьому друга підсистема є “комбінованою”, оскільки вона відзначається: 1) контентом зовнішнього впливу та “селянськими прагненнями неаграрного характеру”; 2) елементами прямого (вплив усної та письмової агітації) або опосередкованого (публікація в періодичній пресі відповіді Думи на тронну промову) політичного впливу; 3) значним поширенням у наказах вимог амністії та скасування смертної кари. При цьому політичні вимоги разом, на думку автора, “не можуть вважатися селянськими”, оскільки “роль селянства полягала лише в обробці (обговоренні) привнесених ззовні (до того ж, можливо, незадовго до моменту упорядкування наказу) політичних категорій”. Показником цьому є копіювання з партійної літератури політичних вимог “зі збереженням місця розташування категорій у тексті і їхній насиченості” [14, с. 245-246; 15, с. 158-159]. Варто уточнити, що політичні вимоги формувалися не стільки на класовому, скільки на партійному рівні, тож, відповідно, і марно шукати правильну “селянську” формулу до них. Звідси природно виникає питання про авторську самобутність приговорів. Детальне вивчення селянських наказів та ухвал дало Р. Топці підстави говорити про відчутний вплив політичних організацій на селянство, що простежується у комплексі наказів, джерелом до якої була т.з. “група наявності партійної агітації”. Науковець запропонував критерії виявлення петицій, складених як за ініціативою самих селян, так і створених під впливом опозиційних партій. Так, останні можуть виявлятися за наступними ознаками: 1) “дійова форма висловлення громадської свідомості” (вимоги, заклики, а також політичні прохання, які стосуються загальнодержавних питань, категоричні вказівки); 2) недійова форма – переважно опис загальнодержавних проблем, наявності закликів і гасел. При цьому введення у наказ вимог місцевого значення, на думку Р. Топки, було по суті спробою приховати “партійний”

характер звернення. Полярно “грунтовні” присуди вирізняються переважанням прохань (крім політичних пунктів), які стосуються конкретних місцевих потреб, а також про допомогу і захист, а у недійовій формі – докладними скаргами [15, с. 61-69].

Отже, Р. Топка фактично через столітню перерву після виходу статті російського історика та публіциста К. Сівкова порушив питання про авторство та апокрифічність селянських приговорів. На нашу думку, зробити це засобом лінгвістичного аналізу неможливо. Та чи інша громада могла під впливом надзвичайних обставин (сутички з військами, арешти селянських лідерів) цілком самостійно ухвалювати присуди, в яких містилася погроза самому державцю і вимоги радикальних перетворень (вчитані в газетах). Тож, провести чітку аналогію між “народними” та “партійними” петиціями доволі складно. З цього приводу слушним є зауваження К. Сівкова про те, що жоден агітатор не міг примусити підписати приговор, якщо він не відповідав їх сподіванням та потребам. У петиціях, написаних доброзичливцями для селян, “не “їхньою” була лише зовнішня форми приговору, але сутність належала їм” [12, с. 31-32].

Українські історики А. Глушковецький, В. Доморослий, О. Коник, О. Кривобок, В. Милько, О. Реєнт, Р. Топка у своїх роботах розкрили зміст порядку виборів депутатів від селянської курії в Україні, показали ставлення до селян-депутатів з боку лідерів опозиції та провладних партій, проаналізували міжпартійну боротьбу за прихильність селянських виборців та обранців, результати репресивних та запобіжних заходів місцевої адміністрації проти опозиційних лідерів селянства та вільного волевиявлення виборців, оцінили рівень їхньої активності та політичні уподобання електорів, діяльність Української думської громади, обговорення депутатами від України аграрного і національного питань, проблем громадянських прав, національно-культурного та освітнього розвитку українських земель, петиційну кампанію українського селянства до представницького органу тощо. Фактично за останні 20 років повністю оновився історичний контент питання “селяни – Державна дума”. Інтерес дослідників поширюється на проблеми динаміки політичного життя села, становлення громадянських почуттів селянства, кризи його відносин з державою, яку селяни дедалі все більше сприймали як ворожий до себе інститут, специфіку поведінки та політичної культури селян-депутатів.

Багатогранна тема селянської участі в виборах та діяльності Думи сьогодні є далеко не вичерпною. Започатковані А. Глушковецьким та О. Кривобоком регіональні дослідження даної проблеми, переконані, дають поштовх нових “думських” студій на рівні повіт-губернія-історична область. Також потребують ретельного дослідження, подібного до роботи Р. Топки, накази українських селян до II Думи.

Список використаних джерел

Герман Г. О. Выборы во II Государственную думу на Украине: Дис... канд. ист. наук: 07.00.02 / Г. О. Герман. – К., 1948. – 288 с.

Глушковецький А. Л. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії: монографія / Глушковецький Анатолій Леонідович. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А.,

2010. – 400 с.

Доморослий В. І. Діяльність української парламентської громади в І та ІІ Державних Думах (1906-1907 рр.): Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / Валентин Іванович Доморослий. – К., 1994. – 217 с.

Коник О. О. Депутати Державної думи Російської імперії від губернії Наддніпрянської України (1906-1917 рр.): монографія / О. О. Коник; наук. ред. С. І. Світленко. – Дніпропетровськ: Герда, 2013. – 454 с.

Коник О. О. Діяльність селянських депутатів з України в І і ІІ Державних думах: Дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Олександр Олександрович Коник. – К., 1993. – 249 с.

Коник О. О. Еліта із Тураски: два погляди на чернігівських першодумців у 1906 р. / О. О. Коник // Література та культура Полісся. Сер.: Історичні науки. – 2013. – Вип. 73. – С. 58-69.

Коник О. О. Селянські депутати з України в І і ІІ Державних думах Російської імперії / О. О. Коник // Український історичний журнал. – 1995. – № 1. – С. 58-66.

Кривобок О. П. Діяльність політичних партій та організацій на півночі Лівобережної України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: монографія / О. П. Кривобок. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. Гоголя, 2011. – 202 с.

Кудинов Д. Сумские либералы в российском освободительном движении, 1901-1906 гг.: региональное измерение: монография / Кудинов Дмитрий. – Сумы: ООО "Печатный дом "Папирус", 2013. – 160 с.

Милько В. І. Участь депутатів українських губерній і міст у роботі І-ІІІ Державних дум Російської імперії (1906-1917 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Володимир Іванович Милько. – К., 2012. – 253 с.

Рейнт О. П. Українці в Державній думі Російської імперії / О. П. Рейнт // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – 2009. – Вип. ХІІ. – С. 318-335.

Сивков К. Крестьянские приговоры 1905 года / К. Сивков // Русская мысль. – 1907. – № 4. – С. 24-48.

Стенографические отчеты / Гос. дума, 1906 год, сессия первая. – СПб.: Государственная типография: 1906-1907. Указатель к стенографическим отчетам: заседания 1-38: (27 апреля – 1 июля 1906 г.). Изд. офиц., 1907. – 316 с.

Топка Р. В. Суспільно-політичний світогляд українського селянства під час першої російської революції (на матеріалах наказів та ухвал до І Державної Думи) / Р. В. Топка // Український селянин. – 2002. – № 5. – С. 244-247.

Топка Р. В. Формування суспільно-політичних ідеалів українського селянства за наказами та ухвалами до І Державної думи: джерелознавчо-методологічний аспект: Дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Роман Володимирович Топка. – Дніпропетровськ, 2002. – 194 с.

Reference

German G. O. Vyiborvi vo II Gosudarstvennuyu dumu na Ukraine: Dis... канд. іст. наук: 07.00.02 / G. O. German. – К., 1948. – 288 с.

Hlushkovets'kyu A. L. Demokratiya v provintsiyi: vybory ta diyal'nist' deputativ Podil's'koyi huberniyy u Derzhavnykh Dumakh Rosiys'koyi imperiyi: monohrafiya / Hlushkovets'kyu Anatoliy Leonidovich. – Kam"yanets'-Podil's'kyy: PP Buynyts'kyu O. A., 2010. – 400 с.

Domoroslyy V. I. Diyal'nist' ukraiyins'koyi parlament-s'koyi hromady v I ta II Derzhavnykh Dumakh (1906-1907 rr.): Dys. na zdbut-tya nauk. stupenya kand. ist. nauk: 07.00.01 / Valentyn Ivanovych Domoroslyy. – К., 1994. – 217 с.

Konyk O. O. Deputaty Derzhavnoyi dumy Rosiys'koyi imperiyi vid huberniy Naddnipyans'koyi Ukrayiny (1906-1917 rr.): monohrafiya / O. O. Konyk; nauk. red. S. I. Svitlenko. – Dnipropetrovsk: Herda, 2013. – 454 с.

Konyk O. O. Diyal'nist' selyans'kykh deputativ z Ukrayiny v I i II Derzhavnykh dumakh: Dys... канд. іст. наук: 07.00.02 / Olexsandr Oleksandrovych Konyk. – К., 1993. – 249 с.

Konyk O. O. Elita iz Turasky: dva pohlyady na chernihivs'kykh pershodumtsiv u 1906 r. / O. O. Konyk // Literatura ta kul'tura Polissya. Ser.: Istorychni nauky. – 2013. – Vyp. 73. – С. 58-69.

Konyk O. O. Selyans'ki deputaty z Ukrayiny v I i II Derzhavnykh dumakh Rosiys'koyi imperiyi / O. O. Konyk // Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal. – 1995. – № 1. – С. 58-66.

Kryvobok O. P. Diyal'nist' politychnykh partiy ta orhanizatsiy na pivnochi Livoberezhnoyi Ukrayiny v kintsi KhKh – na pochatku KhKh st.: monohrafiya / O. P. Kryvobok. – Nizhyn: Vyd-vo NDU im. Hoholya, 2011. – 202 с.

Kudinov D. Sumskie liberaly v rossiyskom osvoboditelnom dviz-

henii, 1901-1906 gg.: regionalnoe izmerenie: monografiva / Kudinov Dmitriy. – Sumsy: ООО "Pechatnyi dom "Papirus", 2013. – 160 с.

Myl'ko V. I. Uchast' deputativ ukraiyins'kykh huberniy i mist u roboti I-IV Derzhavnykh dum Rosiys'koyi imperiyi (1906-1917 rr.): Dys... канд. іст. наук: 07.00.01 / Volodymyr Ivanovych Myl'ko. – К., 2012. – 253 с.

Reynt O. P. Ukrayintsi v Derzhavniy dumi Rosiys'koyi imperiyi / O. P. Reyent // Problemy istoriyi Ukrayiny KhKh – pochatku KhKh st. – 2009. – Vyp. XVI. – С. 318-335.

Sivkov K. Krestyanskie prigovory 1905 goda / K. Sivkov // Russkaya mysl. – 1907. – № 4. – С. 24-48.

Stenograficheskie otcheti / Gos. дума, 1906 god, sessiya pervaya. – SPb.: Gosudarstvennaya tipografiya: 1906-1907. Ukazatel k stenograficheskimi otchetam: zasedaniya 1-38: (27 aprelya – 1 iyulya 1906 g.). Izd. ofits., 1907. – 316 s.

Topka R. V. Suspil'no-politychnyy svitohlyad ukraiyins'koho selyanstva pid chas pershoi rosiys'koyi revolyutsiyi (na materialakh nakaziv ta ukhval do I Derzhavnoyi Dumy) / R. V. Topka // Ukrayins'kyi selyanyn. – 2002. – № 5. – С. 244-247.

Topka R. V. Formuvannya suspil'no-politychnykh idealiv ukraiyins'koho selyanstva za nakazamy ta ukhvalamy do I Derzhavnoyi dumy: dzhereloznavcho-metodolohichnyy aspekt: Dys... канд. іст. наук: 07.00.06 / Roman Volodymyrovych Topka. – Dnipropetrovsk, 2002. – 194 с.

Kudinov D., Ph.D. in History, doctoral candidate in Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), dmytro.kudinov@gmail.com

The problem of Ukrainian peasants participation in elections and activity of State Duma of Russian Empire in contemporary national historiography

A separate edge in the subject of Duma campaigns and participation of the deputies from Dnieper governments in the activity of Russian parliament in the beginning of the previous century is represented by the question of the place and role in these processes of Ukrainian peasants, who for the first time ever claimed about their rights and interests from the parliament tribune. The revision of contemporary (post-Soviet) specialized historical literature of local scientists, who altogether make a particular trend of Duma scientific research, is very important in understanding this subject. It is suggested in the article to consider main problems, which are explored in the context of discussing the peasants' participation in the elections to State Duma, operation of peasants-deputies and intercommunication with them by peasant electors. These elements of social and political struggle are viewed in connection to peasant movement.

Keywords: historiography, State Duma, peasant-deputies, parliamentary group, Ukrainian Duma community.

Кудинов Д. В., кандидат исторических наук, докторант Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (Украина, Киев), dmytro.kudinov@gmail.com

Проблема участия украинских крестьян в выборах и деятельности Государственной думы Российской империи в современной отечественной историографии

Отдельной гранью темы думских кампаний и участия депутатов от губерний Надднепрянской Украины в работе российского парламента начала прошлого века является вопрос о месте и роли в этих процессах украинского крестьянства, впервые с думской кафедры громко заявившего о своих правах и интересах. В осознании этой проблемы особенно важным и актуальным становится историографический обзор современной (постсоветской) специализированной исторической литературы отечественных ученых, составляющих вместе отдельное направление "думских" исследований. В статье предлагается кратко рассмотреть основные проблемы, поднимаемые ими в контексте обсуждения участия крестьян в выборах в Государственную думу, работы крестьян-депутатов и их взаимодействия с сельскими избирателями. Данные элементы общественно-политической борьбы рассмотрены в связи с крестьянским движением.

Ключевые слова: историография, Государственная дума, крестьяне-депутаты, фракция, Украинская думская громада.

* * *